

Hoe het graafschap Loon Luiks werd (tiende - veertiende eeuw)

door

Jean BAERTEN

Résumé

Par cette brève note, dont on trouvera la version française dans Archives et Bibliothèques de Belgique, j'ai voulu répondre à de jeunes collègues qui ont cru bon d'attaquer certains de mes points de vue sur l'histoire du comté de Looz. Du point de vue méthodologique les deux cas sont similaires: chacun dans son domaine, ni l'un ni l'autre n'ont tenu compte de certaines sources diplomatiques ou littéraires incontestables et incontournables si l'on veut comprendre, d'une part, la formation territoriale de ce petit comté situé entre le duché de Brabant et la principauté de Liège, et, d'autre part, la naissance du lien vassalique qui le lie à cette dernière, depuis sa naissance au début du XIe siècle, ainsi que les circonstances qui ont entraîné son annexion par elle en 1366. Quand toutes les sources dignes d'être utilisées ne le sont pas, elles font place à l'a priori et aux idées préconçues. Il est de mon devoir de signaler ces errements tant en matière de géographie historique que d'histoire politique.

Niemand trekt in twijfel dat de aanhechting van het graafschap Loon door het prinsbisdom Luik in 1366 het gevolg was van het feit dat het graafschap sinds ten laatste 1203 als Luiks leen opgetekend werd. Maar de vraag wanneer en hoe de Luikse suzeriniteit werd gevestigd is lang omstreden geweest. Ook de omstandigheden en de rechtsgronden van de annexatie staan nog ter discussie. Ik koesterde de – blijkbaar ijdele – hoop beide kwesties te hebben opgelost, want er rees bij de Luikse mediëvisten¹ argwaan en, op de toezegging van Piet Gorissen na², kwam aan Vlaamse zijde harde kritiek los, vooral vanwege één Vlaamse historicus omtrent het ontstaan van de leenband en

¹ J.-L. KUPPER, *Raoul de Zähringen évêque de Liège 1167-1191. Contribution à l'histoire de la politique impériale sur la Meuse moyenne*, Brussel, 1974, p. 150-151 en IDEM, *Liège et l'église impériale XIe-XIIIe siècles*, Parijs, 1981, p. 447-448 (n. 163). Diens leerling A. MARCHANDISSE wijdt ook maar een voetnoot aan het probleem in zijn doctoraatsverhandeling *La fonction épiscopale à Liège aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de politologie historique*, Genève, 1998, p. 234 n. 83.

² P. GORISSEN, "Looz, fief liégeois", in *Annuaire d'histoire liégeoise*, 14, 1973, p. 51, al moesten we dit artikel op andere punten weerleggen in J. BAERTEN, "Liège, Looz et l'Empire. Une mise au point", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 54, 1976, p. 1109-1122.

de grenzen van het graafschap, omdat hij vasthield aan de identiteit tussen graafschap Loon en graafschap Haspinga. In dit geval zou de schenking van dit laatste door de keizer aan de bisschop in 1040 uiteraard de opslorping van Loon met zich hebben gebracht, maar daarmee kreeg de leenband nog geen verklaring, vooral omdat slechts het Loonse deel van het geschonken graafschap het leenrechtelijk statuut verwierf. Mijn oplossing verschafte die verklaring wel. Ik wil ze hier dan ook verdedigen en preciseren.

I. WAS HET GRAAFSCHAP LOON IN DE ELFDE EEUW IDENTIEK AAN HET GRAAFSCHAP HASPINGA? REPLIEK OP EEN NIEUWE, VERKEERDE VISIE

In 1984 en 1985 publiceerde een jonge licentiaat geschiedenis, Karel Verhelst, in deze handelingen "Een nieuwe visie op de omvang en indeling van de pagus Hasbania (VIe-XIIe eeuw)"³. Hij bekritiseerde toen de recentste publicaties over het graafschap Loon die ik hier⁴ en elders⁵ had geplaatst en waaraan hij eveneens veel ontleende. Het lijken nu wel vijgen na Pasen, maar sedertdien heeft niemand de zaken rechtgezet en ikzelf had er op dat moment, om familiale redenen, de tijd niet voor om te repliceren. Door nooit te antwoorden zou ik echter de indruk wekken akkoord te gaan met zaken die beslist niet door de beugel kunnen en met de aantijging methodologische fouten te hebben gemaakt⁶.

Volgens Verhelst viel het graafschap Loon samen met één van de vier graafschappen van de Haspengouwse pagus, met name het graafschap Haspinga dat in 1040 door keizer Hendrik III aan de prinsbisschop van Luik werd geschonken⁷ en waarvan de limieten, zoals die van de andere Haspengouwse graafschappen, op latere dekenaten – in casu

³ K. VERHELST, "Een nieuwe visie op de omvang en indeling van de pagus Hasbania (VIe-XIIe eeuw)", in *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 38, 1984, p. 231-252 en 39, 1985, p. 257-268.

⁴ J. BAERTEN, "In Hasbania comitatus quatuor (Verdrag van Meerssen 870)", in *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 19, 1965, p. 5-14.

⁵ J. BAERTEN, *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw). Ontstaan – Politiek – Instellingen*, Assen, 1969 (Maaslandse monografieën) en enkele voorbereidende artikels die verder aan bod komen.

⁶ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 244-247.

⁷ M.G.H., *D.D.*, V/1, Berlijn, 1931, p. 45 en St. BORMANS en E. PONCELET, *Cartulaire de l'Eglise Saint-Lambert à Liège*, I, Brussel, 1893, p. 32-33 (voortaan C.S.L.).

dat van Tongeren – overgedragen werden⁸. Dat de grens tussen de dekenaten van Sint-Truiden en Tongeren samenviel met die tussen de graafschappen Avernas en Hoch (later Loon) had ikzelf reeds aangetoond. Daarover is overigens geen discussie mogelijk, aangezien het door een akte uit de jaren 953-959 gestaafd wordt, althans ter hoogte van Muizen, Buvingen en Heusden/Kerkom, wat het eerste graafschap betreft, en van Engelmanshoven en Heers, gelegen in het tweede⁹.

Daar de zetel van dit laatste, m.n. Hocht, gevestigd was ten noorden van Maastricht, is het geen wonder dat in 952 een andere akte de abdijs Aldeneik in ditzelfde graafschap situeerde¹⁰. Dit graafschap was derhalve de voorafspiegeling van het latere graafschap Loon dat zich eveneens zowel over het Haspengouwse als over het Kempische plateau tot Maaseik op de linker Maasoever uitstreekte in een gebied dat onder het dekenaat Maastricht viel. Het lijdt verder geen twijfel dat oorspronkelijk de Tongerse kerkelijke omschrijving zich in het zuiden uitstreekte waar Hozémont later een eigen dekenaat kreeg¹¹. Over de verdere invulling van deze ruimte met bepaalde graafschappen ben ik het echter met de auteur grondig oneens.

Laten wij deze ingewikkelde discussie in goede banen leiden door uit te gaan van het best naar het minst gekende.

De zuidelijke limiet van het graafschap Loon was steeds de Jekervallei. In het westen was het meest zuidelijke punt van de Loonse invloedssfeer Berloz, waar de Jeker ongeveer ontspringt; verderop was dat Grandville met aansluitend het kerkelijk voogdijgebied Lens-sur-Geer en ten slotte, in het oosten, vormden Millen en Valmeer de grens met als kerkelijke aanhangsels Bassenge, Roclenge-sur-Geer en ook Haccourt, waar de voogdij met enig grafelijk bezit gepaard ging¹².

Na de val van de opstandige Reinieren kwamen in Haspengouw hun bloedverwanten de Balderiks aan het bewind, d.w.z. het geslacht dat twee bisschoppen op de Sint-Lambertuszetel kreeg: Balderik I

⁸ Zie K. VERHELST, *op. cit.*, deel 1.

⁹ Zie het artikel geciteerd in n. 4. De akte werd gepubliceerd door F.C. KOCH en M. GYSSELING, *Diplomata belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, Brussel, 1950, p. 361-362 en C. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, I, Brussel, 1870, p. 6-7. Voor de datering zie J. BAERTEN, "Les origines des comtes de Looz et la formation territoriale du comté", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 43, 1965, p. 1217-1218.

¹⁰ *M.G.H., D.D.*, I, Hannover, 1879, nr 154, p. 236 en *C.S.L.*, I, p. 17-18.

¹¹ Cfr K. VERHELST, *op. cit.*, p. 244 en 247 (kaart).

¹² Tweede kaart in bijlage bij J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*.

(955-959) en II (1008-1018)¹³. Laatstgenoemde was de broer zowel van Arnold, wiens graafschap Haspinga in 1040 aan bisschop Nithardus werd geschonken, als van Giselbert die door Verhelst als Arnolds voorganger i.p.v. collega wordt beschouwd¹⁴. Met dit laatste kan ik geenszins akkoord gaan omdat de bronnen deze chronologie tegenspreken op diverse manieren:

1) De enige titel die ooit aan Giselbert werd toegekend is "comes de Lon" (1031)¹⁵. Verhelst maakt hiervan geen gebruik, maar beperkt er zich toe te zeggen dat ik die oorkonde echt verklaarde en dat ze als enig aanvaardbaar getuigenis geldt¹⁶, in tegenstelling tot de falsa uit 1015, 1016 en 1034 uit het Sint-Jacobsarchief die enkel bewijzen dat in deze Luikse Benedictijnerabdij de herinnering aan deze graaf nog voortleefde tijdens de twaalfde eeuw¹⁷.

2) Sinds 1940 bewees Paul Bonenfant echter dat er, naast talrijke falsa, in het cartularium van Sint-Laurentius een paar echte oorkonden aanwezig zijn. Het is jammer dat Verhelst er geen weet van had, want die verwijzen precies naar twee parallelle graven: Arnulfus (of Arnold) en Gislebertus (of Giselbert). De schenking van 3 november 1034 heeft betrekking op goederen gelegen boven en beneden de Jeker: Gors-Opleeuw, Meeswijk en Leuth – later Loons – ten noorden, en de Luikse dorpen Fexhe en Houtain ten zuiden¹⁸. Hun beider aanwezigheid als getuige is m.i. hierdoor verklaarbaar. In welke andere hoedanigheid kon Giselbert daar, naast zijn broer, fungeren tenzij als graaf van Loon, wat hij ten minste sedert 1031 en wellicht reeds veel vroeger was? In 1018 was alleen hij inderdaad getuige in een akte van de abdij van Burtscheid die handelt over Rutten, gelegen op een boogscheut van de Jeker niet ver van Tongeren op een tiental km van Borgloon zelf¹⁹. Verhelst, die deze teksten verwaarloosde, heeft het derhalve

¹³ J. BAERTEN, "De Ansfrieds en de Balderiks (Xde eeuw). Onderzoek over de afstamming van de graven van Loon", in *Limburg*, 43, 1964, p. 211-221.

¹⁴ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 248 n. 50 en 53.

¹⁵ A. MIRAEUS – J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, II, Leuven, 1723, 809-810.

¹⁶ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 248, n. 49 met verwijzing naar J. BAERTEN, "Les origines des comtes de Looz et la formation territoriale du comté", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 43, 1965, p. 459-491 en 1217-1243.

¹⁷ K. VERHELST, *ibidem*.

¹⁸ P. BONENFANT, "Les chartes de Réginard, évêque de Liège, pour l'abbaye de Saint-Laurent", in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 105, 1940, p. 336-343.

¹⁹ M. WERNER, *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Stammlandschaft*, Göttingen, 1980, p. 375.

verkeerd voor wanneer hij het graafschap Loon met het graafschap Haspinga van Arnold gelijkshakelt. Er werden inderdaad niet altijd afwisselend aan hetzelfde graafschap twee verschillende namen gegeven, want er waren ook twee titularissen tegelijkertijd en parallel in functie.

3) In geval van identiteit zou, na de schenking van 1040, het graafschap Loon niet overleefd hebben tot in 1366, zij het als Luiks leen. Uit de bronnen blijkt immers overduidelijk dat het vóór 1040 bestond, dat er alleszins geen enkele aanwijzing is dat het zich pas daarna afsplitste en dat het niet zomaar aan een voogd van Haspengouw werd toevertrouwd, zoals het deel ten zuiden van de Jeker²⁰.

Sinds wanneer ontstond deze grens langs de Jekervallei?

Zij is alleszins aanwijsbaar sinds de jaren vijftig van de tiende eeuw, toen de Reinieren de plak zwaaiden in de streek. Zonder haar kan men niet verklaren dat in 952 Aldeneik gelegen was in hetzelfde graafschap Hocht als Engelmanshoven en Heers in 953-959²¹, terwijl een akte van 956 voor de abdij van Sint-Truiden Jemeppe-sur-Meuse in het graafschap Haspinga situeert²². Het graafschap Hocht, toekomstig graafschap Loon, strekte zich dus kennelijk niet in de regio tussen Jeker en Maas uit en omgekeerd was er ten noorden van de Jeker blijkbaar geen sprake meer van Haspinga.

Wie alle betrouwbare bronnen gebruikt, moet derhalve daaruit besluiten dat dit graafschap toen niet meer het grote Haspinga lato sensu uitmaakte, maar een beperkt Haspinga stricto sensu dat niets meer gemeen had met de begrenzing van het dekenaat Tongeren. Het oude graafschap werd dus verkaveld sinds het midden van de tiende eeuw ten gunste van het graafschap Hocht en tijdens de eerste helft van de elfde eeuw blijkt deze toestand voort te bestaan met een andere zetel, m.n. Borgloon. Na de schenking van 1040 werd het gebied tussen Jeker, Mehaigne en Maas aan de zgn. "voogd van Haspengouw" toevertrouwd²³. Ook al kan men het Haspinga uit de periode die aan

²⁰ J. BAERTEN, "Le comté de Haspinga et l'avouerie de Hesbaye (IXe-XIIe siècles)", in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 40, 1962, p. 1149-1167.

²¹ Zie hoger n. 9 en 10.

²² MIRAEUS-FOPPENS, *op. cit.*, II, p. 809-810.

²³ Zie n. 20.

de Reinieren voorafging, op grond van de als Haspengouws bestemde Luikse lenen, niet tot de streek bezuiden de Jeker beperken²⁴, Verhelst toonde geenszins aan – om zijn stelling over de bestendige identiteit tussen Haspinga en Hocht/Loon te ondersteunen – dat ook maar één enkel dorp van dit zuidelijk deel van Haspinga ooit tot het graafschap Hocht/Loon behoorde.

Volgens hem viel het graafschap Hocht uiteen. Als opvolger van Rudolf, broer van Reinier III, citeert hij terecht Werenharius. Deze is ontegensprekelijk in 966 graaf van de later Loonse streek van Groot-Gelmen²⁵. Enkele jaren tevoren was hij echter voogd van de abdij van Sint-Truiden, hoedanigheid die steeds de lokale grafelijke titularis te beurt viel. Verhelst gaat daar trouwens mee akkoord²⁶. Werenharius moet dus m.i. een tijdlang twee graafschappen (Avernas en Hocht) hebben gecumuleerd alvorens plaats te maken voor de Balderiks.

De vraag die zich dan stelt is hoe de kloof overbrugd wordt tussen de gestrafte Reinieren en de Balderiks, die in de eerste helft van de elfde eeuw hun residentie van Hocht naar Loon overbrachten, ondanks het behoud van het Maasland? Om ze te beantwoorden moeten we het met zeldzame teksten stellen. Dat verplicht ons met alle stukken van de puzzel rekening te houden en ze in de goede volgorde op elkaar te doen aansluiten. Begin 966 is er een keizerlijke akte betreffende een uitwisseling van goederen waardoor graaf Immo in het bezit komt van het dorp Gelmen gelegen in het graafschap van Werenharius. Deze is dus, overeenkomstig de theorie van het parallelisme tussen wereldlijke en kerkelijke limieten, onbetwistbaar graaf van Hocht. Bovendien was hij in 959 reeds voogd van de abdij van Sint-Truiden, hoedanigheid die Verhelst, evenals ik en vele anderen, verbindt met die van graaf van Avernas²⁷. Wat Verhelst echter weigert te doen is een graafschap voor Immo te zoeken, die ik noodgedwongen onderbracht in het resterende deel van Haspinga, ten zuiden van de Jeker²⁸. Waarom zou die dignitaris goederen, gelegen in verscheidene gouwen, o.m. in de Luigouw – waar hij vroeger graaf was geweest –, ruilen tegen Gelmen, als hij niet ergens in de omgeving een functie uitoefende beantwoordend aan de grafelijke titel die keizer Otto hem

²⁴ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 246 n. 48.

²⁵ M.G.H., *D.D.*, I, p. 430.

²⁶ C. PIOT, *op. cit.*, I, p. 11. Cfr K. VERHELST, *op. cit.*, p. 251 en n. 65.

²⁷ Zie n. 24 en J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*, p. 10.

²⁸ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 247-248.

in de akte toekende na zijn eerherstel in 963²⁹? In Verhelsts schema past hij begrijpelijkerwijze niet omdat dit op het intussen als foutief bevonden postulaat van de identiteit Hocht=Haspinga berust. Maar als men rekening houdt met het feit dat Immo's naam gedragen werd door de zoon en opvolger van de eerste echte graaf van Loon, de hoger vermelde Giselbert, dan wordt de brugfunctie van Immo in het Balderikcomplex waarschijnlijker. Alleen zijn schoonzoon heet bij mij anders dan bij Verhelst, die het bij Arnulf houdt³⁰.

Al gaan we niet akkoord over de vader van Immo's kleinzoon, laten wij even de andere grootvader, m.n. in mannelijke lijn zoeken, dus Giselberts vader. Een jaar na de besproken grondruil waren twee graven getuigen bij een schenking ten gunste van de Benedictijnen van Sint-Truiden die o.m. een tiende te Brustem betrof: het waren Eremfried en zijn neef Rudolf, die niet alleen vader van Giselbert van Loon was, maar ook zoon van Nevelong³¹. Men schreef dan 967. Vijftien jaar later trad Eremfried op als graaf van de streek van Velm – dus het graafschap Avernas – bijgevolg als vervanger van Werenharius. Immo van zijn kant zou, volgens Kurth, gestorven zijn tussen 968 en 986³² en kon dan derhalve vervangen worden door Rudolf. Deze, reeds graaf van Hocht, moet dan de eenheid van Haspinga hersteld hebben, tot het gebied in de volgende generatie onder zijn zonen Arnulf en Giselbert opnieuw werd opgedeeld, zoals vroeger. Giselbert had op zijn beurt twee zonen: Immo en Otto. De eerste volgde hem op als graaf van Loon onder Luikse suzeriniteit en de andere bracht het tot voogd van de abdij van Sint-Truiden en graaf van Duras³³. Arnulf moet kinderloos gestorven zijn. Zijn weduwe Ermengardis schonk het vroeger door Immo verworven Gelmen in 1078 aan het Luikse Sint-Bartholomeuskapittel, wat nogmaals de link legt met Immo en meer bepaald als graaf van de streek tussen Jeker en Maas, aangezien zijn weduwe rechten had op het kasteel te Borgworm³⁴.

²⁹ Zie n. 25.

³⁰ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 246 n. 48 en 248 n. 53.

³¹ P. GORISSEN, "Omtrent de wording van het graafschap Loon", in *Jaarboek van de Vereniging van oudheid- en geschiedkundige kringen van België*, 1950, p. 129-130. Zie ook J. BAERTEN, "De Ansfrieds en de Balderiks (Xde eeuw)", p. 211-221.

³² G. KURTH, "Le comte Immon", in *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, 3/35, 1898, p. 332 n. 4.

³³ J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*, p. 31-35.

³⁴ L. VANDERKINDERE, *Formation territoriale des principautés belges au moyen âge*, II, Brussel, 1902, p. 141-142.

Wetend dat ik sinds 1962 de Luikse suzeriniteit over Loon verklaarde aan de hand van zijn afhankelijkheid van Haspinga³⁵, vond Verhelst dit “vergezocht” en berustend “op een verkeerdelijk naast elkaar plaatsen van Loon en Haspinga”³⁶. We zagen daarnet dat hij het was die de dingen, in strijd met de bronnen, omkeerde om, ter vervanging, de identiteit tussen beide graafschappen als verklaring te kunnen aanvoeren.

Aangezien twee burenen niet identiek kunnen zijn, moeten we ons wel bij de documenten neerleggen en pogen, in deze context, een verklaring te zoeken voor die zo belangrijke, zelfs levensgevaarlijke feodale band tussen Loon en Luik, die in de veertiende eeuw overigens leidde tot de inlijving bij het prinsbisdom. In die tijd meende de geduchte jurist en scholaster van het Sint-Lambertuskapittel, Jan van Hocsem, reeds dat de Luikse suzeriniteitsrechten over Loon voortsproten uit die van Haspinga³⁷. De akte van 1040 werd trouwens, sinds eind dertiende eeuw, niet samen met die m.b.t. andere Haspengouwse bezittingen bewaard, maar bij die i.v.m. de andere Loonse en Henegouwse lenen³⁸. Verhelst kan dus niet beweren dat mijn stelling “nergens door de bronnen gestaafd” is³⁹. Daar men zich, onder deze omstandigheden, bezwaarlijk begoochelingen kan maken – zoals de Luikse historici doen⁴⁰ – over het bestaan van een mogelijke beleningsakte van Loon bij Luik, blijft ons slechts één uitweg over: zoeken naar de aanleiding tot de belening van het graafschap Loon aan dat van Haspinga waarvan het deel uitmaakte. Daarvoor is het nodig op te klimmen tot de vader van beide hogervermelde gebroeders: Rudolf, graaf van (het na de val der Reinieren blijkbaar herenigde) Haspinga, bekend in de tweede helft van de tiende eeuw⁴¹. Twee hypothesen zijn mogelijk. Ofwel velde hij – met of zonder instemming van zijn andere zoon bisschop Balderik II van Luik – een Salomonsoordeel: het graafschap Haspinga in zijn geheel aan Arnold nalaten en Giselbert het Loonse deel ten noorden van de Jekervallei (dat tevoren in het graafschap Hocht was terechtgekomen) van Arnold in leen laten houden. Toeval of niet, Giselbert trad als onafhankelijke graaf van Loon op ten laatste vanaf 1018, het sterfsjaar van Balderik II⁴². Deze – en dat is dan de tweede hypothese –

³⁵ J. BAERTEN, “A-t-il existé un acte d’inféodation du comté de Looz à l’église liégeoise?”, in *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, 33, 1962, p. 221-224.

³⁶ K. VERHELST, *op. cit.*, p. 248 n. 53.

³⁷ G. KURTH, *Chronique de Jean de Hocsem*, Brussel, 1927, p. 280.

³⁸ Zie n. 35.

³⁹ Zie n. 36.

⁴⁰ Zie n. 1.

⁴¹ Zoals aangetoond p. 245.

⁴² Zie n. 19.

kan ook zelf een beslissing hebben doorgedrukt die én zijn bisdom én zijn familie ten goede kwam: een belofte tot schenking van Haspinga na Arnolds overlijden, mits het Loonse deel ervan in leen zou worden gehouden. Zoniet werd zijn familie onterfd.

Giselberts afstammelingen waren derhalve, ten gevolge van de keizerlijke schenking van Haspinga in 1040 aan de Luikse bisschoppen, voor hun graafschap afhankelijk van deze laatsten. Zij gedroegen zich meestal – en vooral in de beginperiode – als voorbeeldige vazallen⁴³, wat van de dertig jaar later onder Luikse suzeriniteit gekomen graven van Henegouwen niet kan gezegd worden⁴⁴.

Toen Lodewijk II van Loon, in 1203, nog enkele allodia aan de bisschop in leen opdroeg, was hij uiteraard reeds – zoals de toenmalige akte hem noemt – “homo legius” van het bisdom⁴⁵, maar van een vroeger leencontract is nooit enig spoor gevonden, omdat het m.i. in de schenking van 1040 vervat zat als leen van Haspinga. Geen andere hypothetische verklaring stemt zo goed met de Luikse middeleeuwse overlevering overeen.

II. ONDER WELKE OMSTANDIGHEDEN WERD HET GRAAFSCHAP LOON BIJ HET PRINSBISDOM LUIK INGELIJFD?

Ook bij dit thema zit er kaf tussen het koren.

Dr Alain Marchandisse, NFWO-vorser aan de Luikse universiteit, beroept zich in zijn in 1998 uitgegeven proefschrift op een algemene tekst van 1246 die bepaalt dat in het Duitse rijk de goederen van een kerkelijke vazal die zonder erfgenamen stierf, naar de suzerain dienden terug te keren⁴⁶. Hij schrijft die toe aan de zoon van keizer Frederik II, Rooms koning Hendrik VII, ofschoon die toen reeds vier jaar overleden was. Zoals destijds Jean Lejeune⁴⁷, ken ik het auteurschap ervan toe aan een andere tegenkoning, Hendrik Raspe, verknocht aan paus Innocentius IV en, in 1246, uitsluitend verkozen door kerkelijke

⁴³ J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*, o.m. p. 44, 46, 88 en 135.

⁴⁴ A. MARCHANDISSE, “Le prince-évêque de Liège et les comtes de Hainaut des maisons d’Avesnes et Wittelsbach (1247-1433). Un marché de dupes quasi permanent”, in *Le Moyen Age*, 82, 2000, p. 631, vooral n. 4, waaruit blijkt dat de graven van Henegouwen, in tegenstelling tot de graven van Loon, zelden de Luikse synoden bijwoonden.

⁴⁵ E. PONCELET, *Actes de Hugues de Pierrepont*, Brussel, 1941, p.10-12.

⁴⁶ A. MARCHANDISSE, *La fonction épiscopale*, p. 234 met verwijzing naar *C.S.L.*, I, p. 508 en 521.

⁴⁷ *Ibidem*, n. 85.

keurvorsten. Het is dan ook begrijpelijk dat dit in 1247 reeds overleden personage de gemijterde suzerainen zo bevoorrechtte. Marchandise vindt dat deze regel zelfs het graafschap Henegouwen aan de Luikse kerk had moeten bezorgen. Hij stoort zich immers niet aan de retroactiviteit die hiervoor nodig was, aangezien Johanna van Constantinopel reeds anderhalf jaar voor de uitvaardiging ervan gestorven was⁴⁸. Marchandise kent anderzijds de uitspraak van de rijksdag van Erfurt uit 1290 niet die, bij gebrek aan mannelijke afstammelingen, alle lenen – ook niet-kerkelijke – deed terugkeren naar de leenheer⁴⁹.

Ook al werd daarin een levenslang achterpoortje voor een dochter opengelaten, het graafschap Loon kon daarvan niet genieten toen Lodewijk IV in 1336 kinderloos overleed. Hij had Diederik van Heinsberg, de zoon van zijn zus, als erfgenaam aangewezen, maar het Luikse kapittel drong aan op aanhechting van het vrijgekomen leen. Bisschop Adolf van der Marck, zelf via zijn zus verwant met die familie, zat daarmee erg verveeld. Ik ben het volledig eens met Marchandise dat Adolf zijn best deed om schoonbroer Diederik toch de grafelijke functie toe te vertrouwen. Zijn overlijden belette hem echter zelf de successie-oorlog met dit vredelievend gebaar te beëindigen. Het was dan Adolfs neef en opvolger, Everard van der Marck, die het drie jaar later, in 1346, deed. Hij zou echter Diederiks neef Godfried van Dalenbroek in 1361 dezelfde gunst weigeren⁵⁰.

Marchandise beweert dat enkel de familiale banden deze uiteenlopende beslissingen motiveerden: Engelbert schrijft hij “des attitudes diamétralement opposées” toe “dans les mêmes circonstances politiques à l’égard du comte de Looz appartenant à sa parentèle et envers son successeur, qui lui était parfaitement étranger”. Voor hem lijkt het geen twijfel: “dans toute cette histoire, la famille fut le catalyseur principal du comportement épiscopal”⁵¹. Ofschoon de auteur als ondertitel “Étude de politologie historique” koos, geeft hij dus eerder de voorkeur aan de graad van verwantschap en bant hij de politieke factoren die Lejeune voor Luik (het Brabants gevaar) en ikzelf voor Loon

⁴⁸ *Ibidem*, p. 234-235 en n. 87 en 88.

⁴⁹ Zie J.F. BOEHMER, *Regesta imperii*, VI. *Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht I und Heinrich VII*, I. *Rudolf I. von Habsburg*, Innsbruck, 1898, nr 2371 (10 september 1290).

⁵⁰ Zie J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*, p. 141-148 en A. MARCHANDISSE, *La fonction épiscopale*, p. 235-239.

⁵¹ A. MARCHANDISSE, *La fonction épiscopale*, p. 239.

(de macht van hertog Jan III en de zwakte van diens schoonzoon Wenceslas) naar voren schoven als verklaringselement. Ik voegde er destijds de problemen met de steden aan toe: nijpend in Luik in de jaren '40, opgelost met de hulp van graaf Diederik en dus onbestaande toen die aan vervanging toe was, net op het moment dat Wenceslas met zijn steden de handen vol had⁵².

Wat de jonge Luikse vorser evenmin een blik gunt, is de investituurakte van Diederik van Heinsberg uit 1346: zij betreft niet alleen hemzelf, maar heel zijn familie die men een eed van trouw aan de Luikse kerk deed afleggen als zijn naaste erfgenamen ("plus prochains hoirs"): eerst de broer van Diederik, Godfried; vervolgens de zonen van de reeds overleden broer Jan: m.n. de later gewraakte Godfried van Dalenbroek en Hendrik⁵³. Engelbert was toen perfect op de hoogte van de familieverbanden ingeroepen door Marchandise. Al citeert deze heel mijn bibliografie, toch houdt hij geen rekening met mijn bemerking dat Godfried, in 1361, niet liever vroeg dan zijn eed als erfgenaam na te komen⁵⁴. Het is overduidelijk dat de bisschop in 1361 veel sterker stond en zich kon veroorloven te weigeren wat hij noodgedwongen vijftien jaar vroeger niet kon van de hand wijzen. Marchandise laat de Luikse prinsbisschoppen echter hun handen niet bevuilen met menselijke politiek.

Ik betreur dergelijke kortzichtigheid. De auteur wil zich duidelijk profileren t.o.v. Lejeune door de politiek de rug toe te keren en de "successeur et lieutenant du Christ", "pasteur de l'église romaine", zoals hij de Luikse prinsbisschoppen noemt⁵⁵, enkel van nepotisme te verdenken ten bate van zeer dicht verwanten. Aan politiek zouden ze niet gedaan hebben.

⁵² J. BAERTEN, *Het graafschap Loon*, p. 144 en 148-149.

⁵³ *Ibidem*, p. 146. De tekst werd gepubliceerd in *C.S.L.*, IV, p. 49.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 148.

⁵⁵ A. MARCHANDISSE, *La fonction épiscopale*, p. 487.

BIJLAGE

